

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Stasio Šalkauskio filosofijos (ne)gyvybingumas

2012-12-03

ŽURNALAS: KNYGŲ AIDAI

TEMA: FILOSOFIJA

AUTORIUS: Laurynas Peluritis

DATA: 2012-12

Stasys Šalkauskis,

RAŠTAI,

t. 1: [*Bendrieji kultūros filosofijos klausimai*],

sudarė Arūnas Sverdiolas, redagavo Joana Pribušauskaitė,

(ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*),

Vilnius: Mintis, 1990, 607 p., 20 000 egz.

Dailininkas Sigitas Šniras

Stasys Šalkauskis,

RAŠTAI,

t. 2: *Filosofijos ir pedagogikos terminija*,

sudarė Arūnas Sverdiolas, redagavo Joana Pribušauskaitė,

(ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*),

Vilnius: Mintis, 1991, 351 p., 20 000 egz.

Stasys Šalkauskis,

RAŠTAI,

t. 3: *Religija ir kultūra*,

sudarė Arūnas Sverdiolas, redagavo Aldona Radžvilienė,

(ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*),

Vilnius: Mintis, 1993, 511 p., 5000 egz.

Stasys Šalkauskis,

RAŠTAI,

t. 4: [*Lietuvių kultūros praeitis ir ateitis*],

sudarė Arūnas Sverdiolas, redagavo Mimoza Kligienė,

(ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*),

Vilnius: Mintis, 1995, 598 p., 2000 egz.

Stasys Šalkauskis,

RAŠTAI,

t. 5: [*Ideologija ir politinė mintis*],

sudarė Arūnas Sverdiolas, redagavo Mimoza Kligienė,

(ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*),

Vilnius: Mintis, 1996, 597 p., 2000 egz.

Stasys Šalkauskis,

RAŠTAI,

t. 6: [*Pedagogika ir pedagogikos filosofija*],

sudarė Arūnas Sverdiolas, redagavo Mimoza Kligienė,

(ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*),

Vilnius: Mintis, 1998, 1020 p., [1000] egz.

Stasys Šalkauskis,

RAŠTAI,

t. 7: [*Pedagogikos teorija*],

sudarė Arūnas Sverdiolas, redagavo Mimoza Kligienė,

(ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*),

Vilnius: Mintis, 2002, 781 p., [300] egz.

Stasys Šalkauskis,

RAŠTAI,

t. 8: *Pedagogikos teorija*,

sudarė Arūnas Sverdiolas, redagavo Mimoza Kligienė,

(ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*),

Vilnius: Mintis, 2005, 599 p., [700] egz.

Stasys Šalkauskis,

RAŠTAI,

t. 9: [*Didysis karas ir Lietuvos atgimimas. Straipsniai, pranešimai ir laiškai*],

sudarė Arūnas Sverdiolas, redagavo Mimoza Kligienė,

(ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*),

Vilnius: Mintis, 2012, 504 p., [800] egz.

Šiomet buvo baigta leisti Stasio Šalkauskio (1886–1941) *Rinktinių raštų* serija, priklausanti leidinių grupei, pavadintai *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*. Per dvidešimt dvejus leidybos metus iš viso išėjo net devyni tomai *Raštų*, į kuriuos buvo sudėta didžiama kada nors publikuotų ar tik rankraščių pavidalu išlikusių šio filosofo tekstų. Kaip ir dauguma šioje grupėje leistų leidinių, Šalkauskio knygos nesusilaukė jokio rimtesnio dėmesio, išreikšto recenzijomis, polemika ar šio filosofo idėjų persvarstymu. Todėl ne be pagrindo galima teirautis apie jo svarbą, aktualumą ir reikšmę. Klausiti įmanoma ir radikaliau: kodėl iš viso verta prisiminti ar (juo labiau!) leisti raštus prieš beveik šimtmetį gyvenusio ir rašiusio filosofo? Ar yra kokia nors prasmė sugrįžti prie Šalkauskio minties palikimo?

Klausimas sunkus ir iš pirmo žvilgsnio nežadantis džiuginančio atsakymo. Nepatraukliai išleisti tomai¹, sausokas ir schematiškas neotomistinis šio autoriaus mąstymo stilius, pasenusi kalba ir žodynas – visa tai atima norą gilintis į tai, kas rašoma toje gausybėje tekstų. Vis dėlto galima pamėginti apsvarstyti aktualumo ir reikšmės klausimą tikintis, kad tai nušvies pačią Šalkauskio mintį, kiek ji bėra vertinga, bei paskatins bent jau selektyvų dėmesį šio filosofo darbams.

Svarstymo strategijos šiuo atveju galimos dvi: apžvelgti istorinę Šalkauskio reikšmę arba kreiptis į tai, kokios jo idėjos vis dar veikia dabartį ar yra vertos naujo apmąstymo. Istorinei Šalkauskio reikšmei yra skirta šiek tiek dėmesio, mat tarpukariu jis neabejotinai buvo vienas iškiliausių kultūros veikėjų, svarbus besiformuojančios lietuviškosios akademijos narys, Lietuvoje pristatęs filosofinę problematiką, jos terminiją; buvo tokių filosofų kaip Antanas Maceina ar Juozas Girnius mokytojas ir didelis autoritetas visai vadinamajai *1936-ųjų* generacijai, pasirašiusiai deklaraciją *Į organiškiosios valstybės kūrybą*; reiškėsi kaip ateitininkų ideologinis lyderis². Paminėtina ir tai, kad nemažai Lietuvos akademikų net iki XX a. devinto dešimtmečio

skaitė Šalkauskio patarimus ir nurodymus kaip rašyti mokslinį darbą.

Šiaip ar taip, tokio pobūdžio istoristinė prieiga gali atrodyti prasminga nebent filosofijos darbuotojams, norintiems suprasti tam tikrų idėjų genezę, raidą ir poveikį vėlesniems autoriams. Bet, žvelgiant iš dabarties perspektyvos, daugeliui tokia praeities filosofija gali pasirodyti kaip beviltiška atgyvena, neverta popieriaus, ant kurio ji buvo atspausdinta.

Tiesą pasakius, tenka pripažinti, kad, pavyzdžiui, Šalkauskio pedagogika ar pedagogikos teorija yra gerokai pasenusi ir verta aptarinėti nebent rašant Lietuvos filosofijos istorijos vadovėlį (kuris, beje, dar irgi nėra parašytas...). Juo labiau kad net pats kalbėjimas apie filosofinę pedagogikos teoriją atrodo nykstantis reiškinys. Tačiau ar tikrai visas Šalkauskis yra nugrimzdęs į istorijos ir mąstymo puslapių paraštes ar nebūtin apskritai? O gal jo filosofija gyvuoja sunkiai pastebimose inkarnacijose, lietuviškame galvoje ar bent yra verta sugrįžti į šio galvojimo ir apmąstymų sritis? Toks klausimas nėra be pagrindo, nes ne vienas dabarties mąstytojas mėgino apsvaistinti ar net aktualizuoti Šalkauskio filosofiją, ne tik narstyti ją iš istorinės perspektyvos. Tarp jų paminėtini – Arūnas Sverdiolas³, kuris, beje, yra Šalkauskio *Raštų* sudarytojas, Alvydas Jokubaitis⁴ ir Algimantas Jankauskas; pažymėtina, kad Šalkauskis buvo tyrinėtas dar išėivijoje – Juozas Eretas parašė apie jį knygą, Juozas Girnius sudarė *Rinktinių raštų* dvitomį, straipsnius rašė Antanas Maceina⁵, Stasys Yla ir kiti. Visas šis dėmesys, rodomas pakankamai rimtų lietuviškosios filosofijos figūrų, neturėjo būti be svarios priežasties ar tik dėl noro atiduoti duoklę pirmtakui. Tad ir mums pravartu perklausti: ką iš Šalkauskio filosofijos galima išskirti esant verta dėmesio dabartyje, kas joje tebėra aktualu? Svarbu pažymėti, kad aktualumas čia suprantamas ne (arba ne tik) kaip atliepimas nūdienos einamųjų darbų, įvykių ar reikalų, o veikiau kaip tam tikras filosofo idėjų nepraeinamumas, t. y. kol kas niekur nedingstanti prasmė permąstyti tas idėjas.

Turbūt akivaizdžiausiai autoriaus aktualumas arba jo stoka atsiskleidžia nagrinėjant kultūrinės ir politines koncepcijas. Viena tokių koncepcijų, turinčių ne tik ryškų politinį, bet dar gilesnį kultūrinį metmenį, yra Šalkauskio lietuviškoji *Rytų-Vakarų* kultūrų sintezės idėja. Pati mintis tam tikra prasme nėra originali, nes atkartoja Vladimiro Solovjovo svarstytas mesianistiško atspalvio idėjas apie tai, kad Rusija turi sujungti svarbiausius Rytų ir Vakarų kultūros pradus. Solovjovui ši Rytų ir Vakarų kultūrų samplaika suprantama eurazianistiniame kontekste, kadangi Rusija yra valstybė, besidriekianti per du žemynus. Šalkauskio pristatytoji sintezės idėja nesiekia sulydyti europietiškos ir azijietiškos kultūrų, bet turi geografiškai lokalesnę prasmę – Lietuva turi būti tiltas tarp Vakarų Europos kultūros ir tos kultūros, kuri mus pasiekia iš Rytų per Rusiją, t. y. bizantiškosios tradicijos. Ši misija Lietuvai tenka todėl, kad tik lietuviai yra pajėgūs suprasti abi šias skirtingas kultūras ir jiems yra prieinama galimybė perimti jų geriausias savybes.

Tokia kultūrinė užduotis turi ir tam tikrą politinę potekstę: Lietuva yra šalis, balansuojanti tarp dviejų labai skirtingų Europos regionų. Tai yra ne tik tam tikrų pavojų, bet ir įvairių galimybių prielaida. Šios idėjos gyvybingumą liudija iki šiol dar neseniai labai aktyviai propaguotos Lietuvos kaip regiono lyderės ar tilto iš Vakarų į Rytus vizijos, besiskleidusios tokių politikų kaip Valdas Adamkus ar Algirdas Brazauskas pareiškimuose ir darbuose. Nors ši idėja galėtų pasirodyti kaip

lietuviškojoje tapatybėje esanti duotybė, vis dėlto ji nėra sveiku protu atrandama tiesa. Tai geriausiai liudija su ja konkuruojančios Šalkauskio bičiulio Kazio Pakšto sukurtos *Baltoskandijos* koncepcijos atgimimas⁶. Tuomet, kai šias dvi politinės ir kultūrinės tapatybės vizijas imta svarstyti tarpukariu, jos neatrodė savaime suprantamos, o dabartinis jų atgaivinimas, nė neprisimenant autorių, liudija, kiek giliai jų spėta įsiskverbti į lietuvišką sąmonę. Filosofijos istorijoje yra nemažai pavyzdžių, kai filosofų mintys ir ištarmės tampa liaudies priežodžiais: tokie pasakymai kaip „viskas teka“ ar „į tą pačią upę dukart neįbrisi“ priklauso senovės graikų filosofui Herakleitui, priežodis „Dieve, padėk apsiginti nuo draugų, o nuo priešų jau kaip nors patys apsiginsime“ priklauso Karaliaučiaus filosofui Immanueliui Kantui ir t. t. Tačiau laikantis pozicijos, kad reflektuotas apmąstymas yra vertingesnis už liaudies išminčių čiauškėjimą, reikėtų pripažinti, jog, pergalingai šias dvi geopolitines Lietuvos vizijas, reikia atsigręžti į jų ištakas ir autorius. Tai padėtų aiškiau suprasti jų privalumus ir trūkumus, galbūt atskleistų tokio pobūdžio politinių svarstymų prigimtį ir prasmę.

Kita įdomi ir verta apmąstymo yra Šalkauskio pilnutinės demokratijos koncepcija⁷. Joje demokratija yra suprantama ne tik politinio ar ideologinio atstovavimo prasme, tačiau mėgina apimti ir socialinio atstovavimo klausimus: darbininkų profsąjungų ir darbdavių interesų subalansavimą, klasinių įtampų sprendimą, atsižvelgiant į visas konfliktuojančias puses. Socialiniai klausimai Šalkauskio koncepte nėra nei paliekami už valstybės institucijų ribų, nei pavedami vien kuria nors ideologija grįstam politiniam sprendimui. Jis taip pat ieško daugiau laisvės pasaulėžiūroms, piliečiams svarbius pasaulėžiūrinius klausimus arba perduodant valstybėje esančioms įvairioms bendruomenėms, korporacijoms, arba užtikrinant jų visų atstovavimą. Nors musoliniško tipo fašistiniai svarstymai apie korporatyvistišką, socialinę ar organišką valstybę ir turėjo bendrą šaknų su lietuviškais šios temos apmąstymais ta prasme, kad kilo iš kapitalizmo ir parlamentarizmo krizės kritikos, tačiau būtina pažymėti, kad Šalkauskis žiūrėjo į fašizmą ir jame klestintį autoritetizmą neigiamai, kaip ir į Smetonos tautininkų režimą.

Nors kai kam Šalkauskio mintijimai galbūt atrodo pasenę, bet jų pasiūlyta demokratijos samprata gali suteikti perspektyvą kritiškai savivokai šiuolaikinės liberaliosios demokratijos atžvilgiu. Tenka pripažinti, kad klausimas „Kas yra demokratija?“ šiandien atrodo itin problemiškas, mat demokratijos terminu mėgstama dažnai manipuliuoti ar piktnaudoti jo neapibrėžiant. Neatsitiktinai Jokubaitis prieš keletą metų konferencijoje „uždraudė“ vartoti demokratijos sąvoką, nes jos prasmė nuo begalinio ir neapdairaus linksniavimo bei referavimo baigia išsiplauti⁸. Be to, šis filosofas yra taikliai pastebėjęs, kad liberalizmo ir demokratijos santuoka termine „liberalioji demokratija“ irgi anaiptol nėra savaime suprantama. Teorinė atsigręžtis į demokratijos sampratą, kurios šiandien atrodo nebepriimtinos, gali duoti skaidresnį mūsų turimos demokratijos, jos tikslų, stiprybių ir ydų suvokimą, kuris savo ruožtu gali pasitarnauti šios gyvybingumui ir vaisingam tobulinimui. Be to, galbūt toli gražu ne visi Šalkauskio ir jo amžininkų politinių svarstymų produktai šiandienėje šviesoje atsiskleistų kaip nederami ar pasenę.

Politinių koncepcijų artumas praktikos, kartais net pragmatikos sritims jų aktualumo klausimą daro kiek paprastesnį. Tačiau kokios Šalkauskio filosofijos idėjos tebėra prasmingos ir aktualios postmodernioje ar postpostmodernioje epochoje, kurioje tiesa ir tikrovė nebėra, kaip iki tol manyta, sunkiai pasiekiami tikslai, o veikia dinamiškos

ir lakios struktūros, kuriose vietoj vieno hierarchijas rikiuojančio galios centro potencialiai išskyla begalė? Kitaip tariant, ką prasminga Šalkauskio neotomistinė filosofija gali pasakyti simuliakrų, konstruktų dekonstrukcijos ir daugialypumo logikos persmelktos šiulaikinės filosofijos akivaizdoje?

Kad ir kaip būtų keista, atsakymas į pastarąjį klausimą glūdi pačioje Šalkauskio filosofijos šerdyje – jo kultūros filosofijoje. Kultūros filosofija dar seniai iki prancūziškojo postmodernizmo suprato, kad žmogus gyvena savo susikurtoje aplinkoje. Visos žmonių institucijos, papročiai, įstatymai, bendruomenės nėra iš dangaus nuleisti ar gamtos duoti dalykai. Tai žmogaus kūriniai, turintys savo pradžią, vystymąsi ir pabaigą. Tiesa, tai nėra būtina priežastis pasiduoti nyčistinei neva viską demaskuojančios geneologijos pagundai.

Tai, kad žmogus gyvena savo kuriamoje aplinkoje, su kuria yra susijęs glaudžiais grįžtamaisiais ryšiais, – t. y. jis formuoja savo aplinką, tačiau suformuota aplinka taip pat aktyviai veikia žmogų, – nebūtinai implikuoja reliatyvizmą. Pavyzdžiui, ir sanatorija ar globos namai, ir konclageris yra žmogaus sukurtos institucijos, tačiau ar jos yra lygiavertės arba lygiagrečios? Tik absoliutus moralinis reliatyvistas galėtų teigti jų vienodą vertę. Tačiau net postmoderniajame diskurse, nors jis dažnai laikomas reliatyvizmo šaltiniu, paradoksaliu būdu (postmodernizmas nevengia paradoksų ir galbūt čia slypi jo stiprybė ir kartu pažeidžiamumas) tuo pat metu ir iš tų pačių autorių pusės sklinda ir teorinis reliatyvizmas, ir praktinis angažuotumas universalioms žmogaus teisėms, laisvei, emancipacijai, tolerancijai ir atvirumui, turintis labai aiškia vertybinę orientaciją bei hierarchinę struktūrą. Šalkauskio filosofijoje ši problema išsisprendžia be prieštaravimo. Jis pats atvirai pripažino, kad kultūros filosofija ir apskritai kultūra nėra iki galo savipakankamos. Joms reikalinga metafizika arba religija, mat jos leidžia į svarstymą įvesti ir tam tikrus stabilus atsparos taškus, kuriems, žinoma, postmodernistinė filosofija nepritartų, t. y. Dievą, tiesą, gėrį, grožį, žmogaus prigimties ir jo nelygstamos vertės bei orumo sampratas, kurios duotų aiškia, užtat ne paslėptą ar prieštaringą, moralinę ir, galų gale, kultūros ir gyvenimo prasmę laiduojančią orientaciją. Šitaip žmogiškoje tikrovėje Šalkauskis, nors ir fundacionalistiškai, suderina kismą ir tvarumą, neleisdamas pastarajam tapti stagnacijos šaltiniu, o pirmajam – save pačią ir viską aplinkui griaunančia begalinio atvirumo ir neapibrėžtumo liepsnų versme.

Nefundacionalistiniai postmodernieji svarstymai dėl savo prieštaringumo anaip tol neįrodo esantys pranašesni už klasikinės filosofijos fundacionalistinius. Tačiau pirmieji dabartyje galbūt yra populiariesni iš dalies dėl baimės kalbėti apie bet kokią prigimtį, – žymiai dažniau mėgstama kalbėti apie laisvę. Amerikiečių filosofas Allanas Bloomas knygoje *The Closing of the American Mind* pastebi, kad dabartyje bet koks žinojimas imtas suvokti kaip tironiškas ir trukdantis laisvei⁹. Todėl ir bet kokių prigimties ar pastovių moralės konstantų svarstymas yra nebepriimtinas, nors jas atmetus tampa nebeaišku, kaip pagrindžiama nelygstama žmogaus vertė ar jo teisės.

Vis dėlto būtų naivu tikėtis, kad Šalkauskis yra filosofinis pranašas ar išgelbėtojas, išsprendžiantis filosofiją daugelį amžių kamuojančias problemas. Veikiausiai būtų galima matyti kaip vaisingų apmąstymų partnerių filosofijos ir kultūros prigimties klausimais. Praeitieji filosofai skaitomi ne vien todėl, kad jie rašė ir mąstė iki mūsų, o todėl, kad jų palikimas gali jei ne būti čia ir dabar aktualus, tai bent žadinti naujas

filosofines paieškas ar padėti surasti galimus atsakymus į rūpimus klausimus. Šalkauskio atveju tokiu naujų apmąstymu šaltiniu gali tarnauti būtent jo kultūros filosofija, kaip ir buvo mėginama parodyti ją supriešinant postmoderniajam mąstymui.

Kodėl būtent kultūra buvo centrinis ir labiausiai išplėtotas Šalkauskio filosofijos objektas? Visų pirma Šalkauskis buvo orientuotas į praktinę, arba gyvenimo filosofiją. Kaip ontologijos ar epistemologijos teoretikas jis nesukūrė nieko originalaus, o tik perėmė neotomistinę, iš esmės vadovėlinę, tradiciją, tačiau būtent praktinėje filosofijoje jos padedamas žengė savarankiškus žingsnius kaip filosofas. Kultūros filosofija išskirtinė būtent tuo, kad jos tyrinėjama sritis esti specifiškai žmogiška. Tik kultūroje žmogus išsiskleidžia kaip asmenybė, kūrėjas. Gamtoje jis tėra determinuotas biologinis individas, o kultūroje žmogus atsiveria kaip sąmoningas ir laisvas asmuo. Būtent tai jį skiria nuo gyvulio. Ne veltui kaip vieną svarbiausių žmogaus tikslų Šalkauskis iškelia reikalavimą ne gyventi, kad būtų įmanoma filosofuoti, o visų pirma filosofuoti tam, kad galėtum gyventi. Gyvenimas nėra gyvūniškas egzistavimas; žmogaus gyvenimas yra sąmoninga, reflektuota pastanga. Šalkauskiui, kaip savo straipsnyje „Stasio Šalkauskio filosofija šiandien“ pažymi Arūnas Sverdiolas, „filosofiškumas yra žmogiškumo branduolys“¹⁰. Čia galima prisiminti dar Sokrato išsakytą mintį, kad neištirtas gyvenimas nėra vertas gyventi.

Dabartyje labiau už kultūrą dažnai akcentuojama ekonomika, vyrauja ekonomistinis ir technologinis mąstymas. Grįžimas prie kultūros filosofijos ir apskritai žmogaus prigimties problematikos gali būti naudingas tuo, kad jis padės iš naujo atskleisti žmogaus svarbą santykiyje su anksčiau minėtomis sritimis bei jų tikrąją reikšmę. Galima būti socialiai papenėtais gyvuliukais, tačiau tai niekaip nelaiduoja buvimo žmonėmis. Šalkauskio filosofijos permąstymas tai galėtų atskleisti ne tik egzistenciškai įtikinamai, tačiau ir sistemiškai, tvarkingai bei analitiškai. Performuluojant mintį apie filosofijos pirmumą gyvenimo atžvilgiu, galima pasakyti, kad ne sotų gyvenimą reikia turėti kaip kultūros sąlygą, o kultūringą kaip sotaus ir turtingo. Baisiausias dabartinę Lietuvą kamuojantis skurdas yra ne materialinis, o dvasinis ir intelektualinis, t. y. visų pirma kultūrinis.

Tačiau, net ir skundžiantis kultūrine skurduva, kultūros filosofiją norisi laikyti tam tikra lietuviško mąstymo ir galvojojimo lemtimi. Tauta, ilgą laiką neturinti politinio suvereniteto, arba išnyksta, arba savo tapatybę išsaugo per kultūrą. Todėl iš dalies Šalkauskis tiek dėmesio skyrė kultūrai ir kultūriniam prusinimui, t. y. pedagogikai. Jis gerai suprato kultūros reikšmę politikai – tai liudija jo pažiūra, kad tauta be aukšto lygio kultūros neturi politinės ateities. Tiesa, tokiai lietuviškosios minties kryptčiai galima priekaištauti dėl pernelyg menko dėmesio politikai ir politinei bendruomenei, tačiau išlikusi kultūra tapo prielaida atkurti Lietuvos nepriklausomybę 1990 m., o ir politinės sistemos organizacijai Šalkauskis ir jo amžininkai skyrė nemažai dėmesio. Be to, lietuviškosios kultūros trapumas niekur nedingo – ją tebereikia puoselėti, ne tik puoselėti, bet ir kurti toliau. Gal galima spėti, kad būtent Šalkauskio dėka lietuviškuosiuose mintijimuose kultūrai ir jos problemoms visuomet skiriama nemaža dėmesio. Tad ir kultūros filosofija išlieka aktuali, bent lietuviškame kontekste. Kol kas vieninteliu jos plėtotaju (užtat kokiu!) galima laikyti čia jau linksniuotą Sverdiolą, kuris yra ir vienas iš nedaugelio lietuviškosios minties paveldo saugotojų.

Mūsų kultūros trapumą liudija dinamiško, ar bent pasyviai perimančio, santykio su

savu minties paveldu stoka. Sakoma, kad Prancūzijoje su šlavėju gali pavykti pasikalbėti apie Descartes'ą, o Lietuvoje apie Šalkauskį neretai sunku pasikalbėti su humanitarinių mokslų daktaru. Prieštarinai vartojant aristotelinius terminus, galima tarti, kad Šalkauskis Lietuvoje vis dar yra tik potencialiai aktualus. Išleisti *Raštai* yra svarbi sąlyga šiai potencialiai būti, todėl reikia padėkoti tiems, kurių dėka Šalkauskio filosofinis palikimas tapo prieinamas visiems, kam jis gali parūpti. □

¹ Ant tomų viršelių ar nugarėlių net neužrašyti pavadinimai, maža to, kai kurie tomai išvis neturi jokio pavadinimo. Kažkada Vytautas Ališauskas yra pastebėjęs, kad Maceinos *Raštai* labiau primena karstus, kuriuose jis buvo galutinai palaidotas. Ta pati pastaba turbūt galioja ir Šalkauskio *Raštams*.

² Plačiau plg. Kęstutis Skrupskelis, *Ateities draugai: Ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2010, p. 379–407.

³ Šiomet pasirodė Sverdiolo knyga *Kultūra lietuvių filosofų akiratyje*, kurioje surinkti svarbiausi jo tekstai ne tik apie Šalkauskį, bet ir kitus jo nagrinėtus lietuvių filosofus bei lietuviškąją kultūros filosofijos tradiciją; žr. Arūnas Sverdiolas, *Kultūra lietuvių filosofų akiratyje*, Vilnius: Apostrofa, 2012.

⁴ Žr. Alvydas Jokubaitis, „Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai“, in: Alvydas Jokubaitis, *Liberalizmo tapatumo problemos*, Vilnius: Versus aureus, 2003, p. 203–227.

⁵ Žr. Antanas Maceina, „Stasys Šalkauskis“, in: *Tremtinių mokykla*, Nūrtingen, 1946, Nr. 5–6, p. 1–15; Antanas Maceina, „Šalkauskis kaip ateitininkas“, in: *Ateitis*, Schwabisch Gmund, 1949, Nr. 3 (11), p. 9–11.

⁶ Žr. Kazys Pakštas, *The Baltoscandian confederation*, Vilnius: Versus aureus, 2005; pirmas leidimas – Chicago: Lithuanian cultural institute, 1942.

⁷ Žr. Algimantas Jankauskas, „Pilnutinė demokratija: Stasio Šalkauskio politinės filosofijos palikimas“, in: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-12-29-algimantas-jankauskas-pilnutine-demokratija-stasio-salkauskio-politines-filosofijos-palikimas/55245>.

⁸ Žr. „Baigiamoji diskusija“, in: *Demokratija Lietuvoje: Pilietiškumas ir totalitarizmas XX amžiaus istorijos lūžiuose*, sudarytojai Mingailė Jurkutė, Nerijus Šepetys, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2011, p. 226.

⁹ Allan Bloom, *The Closing of the American Mind*, New York: Simon and Schuster, 1987.

¹⁰ Arūnas Sverdiolas, „Stasio Šalkauskio filosofija šiandien“, in: Arūnas Sverdiolas, *op. cit.*, p. 349–362.

